

شناسایی و تحلیلی بر پیشران‌های مؤثر در توسعه آینده صنعت گردشگری تجاری با رهیافت آینده‌پژوهی (نمونه موردی: شهر جلفا) قربانعلی کارگر اصل زنوزی

دانشجوی دکتری تخصصی جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد مرنده، دانشگاه آزاد اسلامی، مرنده، ایران

بختیار عزت پناه^۱

استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد مرنده، دانشگاه آزاد اسلامی، مرنده، ایران

رضا ولیزاده

استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۵/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۹/۰۳

چکیده

گردشگری تجاری همواره اثرات اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و کالبدی وسیعی را به وجود آورده، روند تحولات آن منوط به نحوه تأثیرات این پیشران‌های گوناگون می‌باشد لذا مدیران شهری بایستی این پیشران‌ها را طوری برنامه‌ریزی کنند که در آینده شاهد تقویت جایگاه صنعت توریسم باشیم. این تحقیق با هدف شناسایی پیشران‌های ناشی از توسعه صنعت گردشگری تجاری آتی جلفا و بررسی چگونگی ارتباط بین آن‌ها می‌پردازد. پژوهش حاضر بر حسب هدف کاربردی، از حیث روش پیمایشی در سطح اکتشافی و مبتنی بر رویکرد آینده‌پژوهی صورت گرفته است. با توجه به ماهیت این تحقیق، نخست تعدادی از متخصصان و مسئولان اجرایی که بایستی در بحث مشارکت داشته باشند را شناسایی نموده و سپس از روش مطالعات اسنادی برای تعیین پیشران‌های کلیدی استفاده گردید. در ادامه با استفاده از روش‌های آینده‌پژوهی (نرم‌افزار Mic Mac) جهت وزن دهی پیشران‌ها بهره گرفته شده است. تعداد شرکت کنندگانی که در تحقیق مشارکت نمودند متشکل از ۲۰ نفر از متخصصان، کارشناسان و مسئولان اجرایی است. نتایج ناشی از تحقیق نشان داد که با توجه به امتیاز بالای تأثیرگذاری مستقیم و غیرمستقیم از میان ۴۰ متغیر، پیشران‌های کلیدی شامل دو متغیر "بهبود وضعیت اقتصادی و اشتغال در منطقه و افزایش سرمایه‌گذاری بخش خصوصی تحت تأثیر توسعه آتی صنعت گردشگری تجاری منطقه قرار خواهند گرفت. علاوه بر این تعدادی از متغیرها که تأثیرگذاری بالا و تأثیرپذیری پایینی دارند عبارت‌اند از: توسعه ثبات سیاسی و امنیتی کشور، ایجاد کارخانه‌ها و صنایع جدید در منطقه و افزایش فرهنگ گردشگر پذیری مردم.

واژگان کلیدی: صنعت گردشگری، پیشران‌ها، آینده‌پژوهی، میک مک.

مقدمه

ماهیت مسائل انسانی به تبع از خود انسان پیچیده بوده و شناخت آن‌ها به مراتب دشوارتر از مسائل طبیعی است. پیچیدگی، عدم قطعیت، تغییرات شدید، درهم تنیدگی و عدم امکان پیش‌بینی دقیق از مهم‌ترین ویژگی‌های جهان امروزی و شهر قرن بیست و یکم است که یک نگاه نو برنامه ریزان برای حل مسائل شهری را می‌طلبد. با افزایش تغییرات و دگرگونی‌ها در اواخر هزاره دوم و ظهور پیاپی مسائل جدید در جامعه جهانی، اتکا به روش‌های برنامه‌ریزی مبتنی بر پیش‌بینی، جوابگوی نیاز مدیریت‌های کلان کشورها نبوده و سایه سنگین عدم قطعیت‌ها و ظهور رویدادهای ناپیوسته، وضعیت را به گونه‌ای دگرگون کرده بود که پیش‌بینی آینده در دنیای پر تحول برای برنامه ریزان، امری مشکل به نظر می‌رسید. عدم توانایی در پیش‌بینی دقیق آینده و همچنین پیچیدگی‌های ناشی از تغییرات روزافزون باعث شد تا محققان از قابلیت‌های دانش نوظهور آینده‌پژوهی بهره برده و آینده‌نگاری را وارد بطن فعالیت‌های برنامه‌ریزی و پیش‌بینی تحولات علمی و فناوری کنند (Pourmohammadi et al, 2010: 37). در تعریف تقریباً پذیرفته‌شده‌ای که در سال ۲۰۰۱ توسط گوپگان ارائه شده است، "آینده‌نگاری فرایندی نظام‌مند، مشارکتی و گردآورنده ادراکات آینده است که چشم‌اندازی میان‌مدت تا بلندمدت را با هدف اتخاذ تصمیمات روزآمد و بسیج اقدامات مشترک بنا می‌کند" (Pedram et al, 2009: 70).

آینده‌نگاری در عصر حاضر از جمله مفاهیم نوپایی است که به واسطه نوپا بودنش هنوز مفهومی ساخته و پرداخته نیست و منابع قابل توجهی نیز از آن در دسترس قرار ندارد. از اوایل دهه ۷۰ میلادی علم و هنر آینده‌نگاری به عنوان ابزار سیاست‌گذاری به طور رسمی در چند کشور محدود به خصوص ژاپن به کار گرفته شد. ولی از اوایل دهه ۹۰ میلادی به طور گسترده با همکاری نهادهای بین‌المللی جهت توانمندسازی کشورها از این روش استفاده شد و امروزه به عنوان رویکرد غالب شناسایی فن‌آوری در اکثر کشورهای توسعه یافته درآمده است (Zali et al, 1395: 1).

یکی از بخش‌های مؤثر در اقتصاد کشور صنعت گردشگری است که به علت پیچیدگی‌های سیستم‌های شهری که مهم‌ترین مؤلفه‌های آن عدم قطعیت، شتاب گرفتن تحولات، افزایش رقابت‌های شهری، پیچیدگی نیازهای شهروندان و پیش‌بینی‌ناپذیری امور هستند در سایه رشد تکنولوژی و فناوری اطلاعات فراهم شده نیازمند مدیریتی اصولی و هدفمند می‌باشد که با روش‌های سنتی امکان‌پذیر نیست لذا نیازمند به‌کارگیری روش‌های جدید می‌باشد که رویکرد آینده‌پژوهی یکی از آنهاست.

صنعت گردشگری در جهان امروز به سرعت در حال رشد است. رشد روز افزون و تابنده صنعت گردشگری باعث شده است که بسیاری از صاحب‌نظران، قرن ۲۱ را قرن گردشگری بدانند ((Kazemi, 2006: 34). طی نیم قرن گذشته فعالیت‌های گردشگری ابعاد گسترده‌ای به خود گرفته است و هر سال بر تعداد مسافرانی که با انگیزه‌های مختلف سفر می‌کنند، افزوده می‌شود. مطابق برآورد سازمان جهانی گردشگری، کل گردشگران دنیا در سال ۱۹۵۰ تقریباً ۲۵ میلیون نفر و در سال ۲۰۰۰ حدود ۷۰۰ میلیون نفر بوده است که این رقم در سال ۲۰۲۰ به حدود ۱/۶ میلیارد نفر خواهد رسید. این ارقام نشان دهنده رشد ۷ درصدی در یک دوره ۵۰ ساله (۱۹۵۰-۲۰۰۰) است. بنابراین با استناد به آمار و گزارشات ارائه شده می‌توان گفت، صنعت گردشگری در حال تبدیل شدن به بزرگ‌ترین و پردرآمدترین صنعت در

ابعاد جهانی است، به طوری که ۱۱ درصد از تولید ناخالص، ۱۰ درصد از اشتغال، ۵ درصد از صادرات و ۵ درصد از سرمایه‌گذاری جهانی را به خود اختصاص داده است (Ghanbari et al, 2014: 2).

گسترش صنعت گردشگری به عنوان صنعتی که با حوزه‌های مختلفی نظیر اقتصاد، کشاورزی، فرهنگ، محیط زیست و خدمات در تعامل بوده دارای اهمیت فراوان است که توسعه‌ی آن در هر منطقه باعث رشد و پیشرفت اقتصادی و اجتماعی آن منطقه خواهد شد. (Mousavi et al, 2015: 21). در حال حاضر بسیاری از کشورها منافع اقتصادی و اجتماعی خود را از گردشگری دریافت می‌کنند و درآمدهای گردشگری را برای توسعه زیرساخت‌های منطقه به کار می‌برند (eccles and casta 1997:44).

امروزه شهرها به علت داشتن مراکز متعدد محیطی، اقتصادی و اجتماعی و همچنین برخورداری از زیرساخت‌های عمرانی و فضاهای مدرن از پتانسیل‌های بالایی برای جذب گردشگر برخوردارند. از این رو در چند دهه‌ی گذشته، شهرها به عنوان یکی از مهم‌ترین مقاصد گردشگری در بین گردشگران شناخته شده (Edvard et al, 2008:1032) و به دنبال آن، گردشگری شهری مورد بررسی بسیاری از محققان قرار گرفته است (Pothof, 2006:15).

شهر جلفا بخشی از منطقه آزاد تجاری- صنعتی ارس مستعد توسعه گردشگری شهری و تجاری می‌باشد که در سال‌های اخیر گردشگران زیادی را به سوی خود جذب نموده است. توسعه صنعت گردشگری در منطقه با تغییرات عمده‌ای در ساختارها و شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و کالبدی همراه بوده است این شاخص‌ها و پیشران‌ها که در نتیجه رشد گردشگری در سال‌های اخیر قرار گرفته‌اند با نسبت‌های گوناگونی با همدیگر در ارتباط هستند. ارتباطاتی که رشد و توسعه صنعت گردشگری در این منطقه را در آینده با احتمالات مختلفی روبرو خواهد ساخت. این پژوهش با هدف شناسایی پیشران‌های ناشی از تحولات آتی صنعت گردشگری در جلفا و تحلیل ارتباطات ساختاری بین این پیشران‌ها با استفاده از رویکردهای فرآیند تحلیل شبکه‌ای و آینده‌پژوهی انجام گرفته است. لذا این تحقیق در پی دستیابی به هدف مذکور این سؤال را مطرح می‌کند که مهم‌ترین پیشران‌های چشم‌انداز آتی صنعت گردشگری جلفا کدام‌اند و چه ارتباطاتی بین این متغیرها از نظر تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بین آن‌ها وجود دارد؟

در مورد صنعت گردشگری و کاربرد آینده‌پژوهی در گردشگری تحقیقاتی انجام گرفته است که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

(Ian Yauman, 2012) آینده‌شناس سرشناس در حیطه گردشگری، در کتاب خود تحت عنوان تورسیم در ۲۰۵۰، به شناسایی محرک‌های اصلی آینده در تحولات جهان تا سال ۲۰۵۰ می‌پردازد همچنین دنیای گردشگری را در سال ۲۰۵۰ ترسیم می‌کند. وی پیامدهای تغییر را به طور بحث‌برانگیزی تجزیه و تحلیل می‌کند و به بحث و گفت و گو درباره عناوینی همچون فناوری، مصرف غذا، تغییرات آب و هوایی، حمل و نقل، امور اقتصادی و رقابت می‌پردازد. در راستای آینده‌نگری صنعت گردشگری، (Lub et al. 2015) در مطالعه موردی هلند با استفاده از روش تفکر طراحی و تمرکز بر مفهوم سبک زندگی در هتل‌ها، بینش جدیدی در گردشگری و مهمان‌نوازی را ایجاد کرده و جایگزین‌های باارزشی در روش‌های سناریونویسی فعلی ارائه داده‌اند.

(Atrian et al, 2015) در پژوهشی با عنوان "آینده‌نگاری راهبردی و سیاست‌گذاری توسعه گردشگری منطقه‌ای با رویکرد سناریونویسی در استان همدان"، به این نتیجه رسیده‌اند که چهارده عامل کلیدی در توسعه گردشگری آینده استان همدان تأثیرگذار است. بعد از تحلیل وضعیت‌های احتمالی، ۱۱-۴۱ سناریو با احتمال وقوع ضعیف، ۱۴ سناریوی باورکردنی و ۵ سناریو با احتمال وقوع قوی در توسعه گردشگری استان همدان شناسایی شده است.

(Faraji et al, 2017) در پژوهشی تحت عنوان "تحلیل سیستمی آثار مثبت و منفی توسعه گردشگری ایران با رویکرد آینده‌پژوهی"، با استفاده از روش تحلیل ساختاری، به شناسایی و اولویت‌بندی آثار مثبت و منفی عوامل اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و زیست‌محیطی گردشگری در مقیاس ملی و در جریان روند توسعه گردشگری ایران پرداختند. در مرحله اول، این آثار را از دو جنبه مثبت و منفی و تحت عنوان عوامل تأثیرگذار و تأثیرپذیر، به ویژه در حوزه زیست‌محیطی، در درجه اول اهمیت قرار دارد.

(Taghvai et al, 2017) در تحقیقی تحت عنوان، "برنامه‌ریزی توسعه صنعت گردشگری مبتنی بر روش آینده‌پژوهی و سناریونویسی (نمونه موردی شهر یاسوج)"، بر اساس روش تحلیل اثرات متقابل و CIB در سه مرحله به تعیین شاخص‌های کلیدی از طریق روش دلفی، شناسایی پیشران‌های حیاتی از طریق نرم‌افزار میک مک و تدوین سناریو بر پایه نرم‌افزار سناریو ویزارد انجام گرفته است. نتایج پژوهش حاکی از این بود که از بین ۳۷ عامل کلیدی، ۸ پیشران حیاتی شناسایی شد و در نهایت سناریوی مطلوب مشخص گردید.

(Ali Akbari et al, 2018) در پژوهشی تحت عنوان، "شناسایی پیشران‌های مؤثر بر وضعیت آینده گردشگری پایدار شهر کرمان با رویکرد آینده‌پژوهی"، به شناسایی مهم‌ترین عوامل مؤثر بر وضعیت آینده گردشگری پایدار شهر کرمان و بررسی میزان و چگونگی تأثیرگذاری این عوامل بر یکدیگر پرداختند. آن‌ها ده عامل کلیدی را شناسایی کردند که از بین این عوامل، رقابت‌پذیری تأثیرگذارترین عامل کلیدی در توسعه گردشگری پایدار شهر است و حذف موانع سفر، گسترش فضاهای ساخته شده مرتبط با گردشگری، تخریب محیط در اثر ساخت و ساز بیش از حد خانه‌های دوم و مشارکت و هم‌بستگی در درجات بعدی اهمیت قرار دارند.

در رابطه با موضوع صنعت گردشگری جلفا با رویکرد آینده‌پژوهی پژوهشی صورت نگرفته است. اما تحقیقاتی در قالب پایان‌نامه در رابطه با صنعت گردشگری صورت گرفته که می‌توان به پایان‌نامه (Mahmoudi, 2017) تحت عنوان "بررسی عوامل مؤثر بر توسعه گردشگر به منطقه آزاد ارس از دیدگاه گردشگران" اشاره نمود که به راهنمایی دکتر عزت پناه در دانشگاه آزاد واحد مرند تهیه شده است. نتایج تحقیق نشان داد که هر چه خدمات ارائه شده به گردشگر دارای کیفیت بهتری باشد رضایت مطلوب گردشگر و در نتیجه تمایل به بازدید مجدد را در پی خواهد داشت.

همان طوری که از پیشینه تحقیق قابل مشاهده می‌باشد تحقیقات چندانی در مورد گردشگری جلفا صورت نگرفته است تفاوتی که این تحقیق با پژوهش‌های قبلی دارد در این است که در این مقاله با استفاده از رویکرد آینده‌پژوهی به شناسایی دقیق پیشران‌های ملی و منطقه‌ای تأثیرگذار بر رشد و توسعه گردشگری در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و کالبدی پرداخته شده است که در تحقیقات قبلی این پیشران چندان مورد توجه نبوده‌اند لذا این پژوهش می‌تواند گامی مؤثر در تحقیقات آتی باشد.

این پژوهش از لحاظ هدف کاربردی بوده و روش آن تحلیلی اکتشافی می‌باشد که از مدل‌های کمی و کیفی هم بهره گرفته شده است. برای جمع‌آوری اطلاعات و داده‌های کیفی مورد نیاز، از بررسی‌های اسنادی و همچنین مطالعات میدانی، مصاحبه و تهیه پرسشنامه باز استفاده شده و برای گردآوری داده‌های کمی از پرسشنامه استفاده شد. در این روش نخست با مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای و مصاحبه‌ای با نخبگان و مسئولان گردشگری به شناسایی مهم‌ترین پیشران‌های تأثیرگذار بر گردشگری شهر اقدام شد. سپس پرسشنامه‌ها توزیع شدند. جامعه آماری این تحقیق شامل مسئولان و کارشناسان سازمان‌ها و نهادهای مرتبط با امر گردشگری بوده است. در فرآیند جمع‌آوری پرسشنامه جامعه نمونه در دو سطح مختلف الف) کارشناسان و نخبگان مرتبط با گردشگری شهری و مدیران شهری در قالب ۱۰ پرسشنامه؛ جامعه ب) کارشناسان میراث فرهنگی مدیران و فعالان حوزه گردشگری در قالب ۱۰ پرسشنامه تقسیم‌بندی شدند. در این پرسشنامه‌ها سؤالات در چارچوب ماتریس اثرات متقاطع به متغیرها تنظیم شده و در قالب آن از پرسش شونده‌ها خواسته شد که بر مبنای تأثیرگذاری و تأثیرپذیری آن‌ها با اعدادی در طیف ۰ تا ۳، امتیاز بدهند. در این امتیازبندی، (۰) به منزله بدون تأثیر، (۱) به منزله تأثیر ضعیف، (۲) به منزله تأثیر متوسط و (۳) به معنای تأثیر زیاد و (P) به معنای اثرگذاری مستقیم و غیرمستقیم بالقوه است. سپس امتیازها در ماتریس متقاطع وارد شد تا در چارچوب نرم‌افزار آینده‌نگاری میک مک میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری هر کدام از پیشران‌ها ارزیابی شود و در نهایت کلیدی‌ترین پیشران‌ها و نمودارهای مربوطه به‌عنوان خروجی تحقیق به دست آید.

ادبیات نظری تحقیق

گردشگری پایدار

از آنجایی که گسترش گردشگری باعث افزایش فشار بر محیط‌زیست با تأثیرات منفی می‌شود با توجه به این تأثیرات منفی تغییر شکل پارادایم سنتی گردشگری صورت گرفت و با پارادایم جدیدی که یک کل (گشتالت) را ایجاد می‌کرد جایگزین شد که به

تدریج عقیده توسعه پایدار گردشگری به وسیله بسیاری از کشورها و جوامع پذیرفته شده است. (WTO, 2001:31)

به عبارتی دیگر موضوع و مسئله اصلی در برنامه‌ریزی و مدیریت توسعه گردشگری ایجاد تعادل میان توان‌های محیط طبیعی و اجتماعی با میزان فعالیت‌های گردشگری و تفریحی در یک منطقه، ناحیه یا گردشگاه خاص است. این امر به ویژه در گردشگاه‌های شهری و پیرامون آن از حساسیت بیشتری برخوردار است، چراکه از یک طرف با افزایش تقاضا و محدودیت منابع و از طرف دیگر با خطر افزایش مسائل و مشکلات زیست‌محیطی روبرو است. از این نظر، در طول چند دهه‌ی اخیر، دیدگاه‌ها، رویکردها و روش‌های جدیدی در زمینه چگونگی بهره‌برداری از منابع طبیعی، به ویژه گردشگاه‌های شهری مطرح شده است (Saeedia & Mehdizadeh, 2012: 50) در واقع گردشگری پایدار برگرفته از مفهوم توسعه پایدار است و نوعی گردشگری تلقی شده است که نیازهای نسل کنونی را بدون استفاده از منابع نسل‌های آینده برطرف می‌کند. گردشگری پایدار به شیوه‌ای اجرا می‌شود که اثرات منفی بر

روی محیط‌زیست، اقتصاد و فرهنگ جامعه میزبان نداشته باشد (Weaver, 2000: 83). گردشگری پایدار منجر به مدیریت منابع می‌شود به گونه‌ای که نیازهای اقتصادی، اجتماعی، و زیبایی‌شناختی را برآورده کند؛ بنابراین، گردشگری پایدار باید استفاده بهینه از محیط زیست، منابع، احترام به اصالت اجتماعی، و فرهنگی جوامع میزبان و فراهم آوردن منافع اجتماعی و اقتصادی به همه را در درازمدت هدف قرار دهد (WTO, 2001: 35). رهیافت گردشگری پایدار، گردشگری را در قالب مرزها بررسی می‌کند و رابطه مثلث وار را میان جامعه میزبان و سرزمین آن از یک سو و جامعه میهمان، یعنی گردشگران، از سویی دیگر با صنعت گردشگری برقرار می‌سازد و فشار و بحران موجود بین سه ضلع مثلث را تعدیل می‌کند و در طولانی‌مدت موازنه‌ای برقرار می‌سازد (Moradi Christian and Qasemi, 2014: 110).

گردشگری تجاری

بر اساس چهار دهه تحقیقات بانک جهانی، گردشگری به عنوان اهرمی قدرتمند در پارادایم توسعه مورد تأیید قرار گرفته به طوری که مروری بر مبانی نظری صنعت گردشگری، نقش این صنعت را به عنوان عاملی تأثیرگذار بر توسعه نشان می‌دهد (Donald E. Hawkins, 2006: 350). از جمله بخش‌های مهم این صنعت گردشگری تجاری است که در نواحی مختلف به خصوص شهرهایی با موقعیت مناسب تجاری رونق می‌گیرد. گردشگری تجاری و تأثیر آن بر شهرها به اشکال مختلف بروز می‌یابد و باعث تغییرات اقتصادی مختلف در شهرها و نواحی دیگر گردشگر پذیر می‌شود. گردشگری تجاری یکی از قدیمی‌ترین اشکال گردشگری در جهان است، این نوع گردشگری با سفر مردم برای اهدافی که مربوط به کارشان است در ارتباط است، انسان‌ها برای اهداف تجاری خود از زمان‌های خیلی دور اقدام به سفر می‌کردند (Davidson, 1999: 1). این گونه سفرها برای شرکت در نمایشگاه‌ها، بازارهای مکاره و یا خرید کالاها و اجناس از این قبیل بازارها و یا مکان‌های فروش دیگر که در نواحی مختلف برپا می‌شود، صورت می‌گیرد. هم‌اکنون و به‌ویژه به سبب رونق روابط بازرگانی میان کشورهای مختلف، برپایی نمایشگاه‌های محلی، منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی بسیار رایج است و میلیون‌ها نفر از این نمایشگاه‌ها دیدن می‌کنند. (Mahallati, 1380: 13).

اثرات صنعت گردشگری

گردشگری می‌تواند باعث افزایش درآمد مردم در مقصد شود، زیرا پولی که گردشگران در مقصد خرج می‌کنند، درآمد را بالا می‌برد و با وضع مالیات نیز موجب افزایش پایه‌های مالیاتی در کشور می‌گردد. گردشگری همچنین می‌تواند بر محیط نیز تأثیرات مثبت و یا منفی بگذارد. با استفاده از درآمدی که از گردشگری به دست می‌آید، می‌توان به حفظ و بهسازی و بازسازی محیط‌های گردشگر پذیر پرداخت. ورود مسافر یا گردشگر به هر مکان، موجب افزایش درآمد می‌شود، و بودجه لازم برای حفظ آثار تاریخی و به طور کلی محیط گردشگر پذیر به دست می‌آید (Gee, 2003: 320). گردشگری در زمان حاضر به یکی از بخش‌های اثرگذار بر کاربری زمین‌های شهری تبدیل شده است. تأثیر گردشگری بر شهر، هم از نظر فعالیت مسافرتی، امور زیربنایی برای پذیرش و اسکان گردشگران و هم از نظر تأثیری که مستقیماً از گردشگران می‌پذیرد، بسیار در خور توجه است (Lesly, 1997: 21).

به دلیل تأثیر فرصت‌های شغلی ناشی از گردشگری بر جمعیت‌پذیری مناطق و افزایش تقاضای کاربری‌های مسکونی، مقوله اشتغال جایگاه ویژه‌ای در برنامه‌ریزی کاربری اراضی شهری دارد، چرا که به‌واسطه ایجاد مشاغل اصلی، مشاغل تبعی نیز شکل می‌گیرند؛ که البته هر یک از آن‌ها در استقرارشان به اراضی معینی برای فعالیت نیاز دارند (Pourmohammadi, 2003: 23). در نتیجه، بافت کالبدی فضایی شهرها به این شیوه تحت تأثیر گردشگری قرار خواهد گرفت.

با رشد بخش گردشگری در شهر، درآمدهای ناشی از رشد این صنعت باعث افزایش سرمایه‌گذاری‌های بیشتر در بخش گردشگری و فعالیت‌های مرتبط با آن خواهد شد. یکی از اولین عناصر شهری که از رشد گردشگری و یا هر تغییر اقتصادی دیگری در شهرها تأثیر می‌پذیرد، زمین خواهد بود به ویژه در کشورهایی که نظارت دولتی بر زمین وجود ندارد و یا به عبارتی هیچ نوع سیاست مشخصی در این زمینه مشاهده نمی‌شود. در نتیجه، از حیث قیمت زمین و مسکن، نواحی متفاوت شهری پدید می‌آیند که بر نوع کاربری‌های زمین تأثیر خواهد گذاشت. بدین ترتیب، نواحی سودآورتر از لحاظ اقتصادی و تجاری به کاربری‌های سودآور اختصاص می‌یابند و ساختمان‌های مسکونی نیز از این مراکز فاصله می‌گیرند و به طرف حومه‌های شهری تمایل می‌یابند، که همین امر سبب گسترش محدوده شهر خواهد شد. همچنان که شهر گسترش پیدا می‌کند، ارزش زمین در مرکز رو به افزایش می‌رود، و همراه با آن، مخارج تراکم و تمرکز و سایر، هزینه‌های ناشی از هزینه‌های خارجی نیز بالا می‌رود (Harvey, 2000: 195).

هم‌زمان با رشد کاربری‌های مربوط به بخش گردشگری و افزایش تمرکز و تراکم در شهر، نیاز به کاربری‌های دیگر از جمله شبکه معابر و دسترسی‌ها، تأسیسات و تجهیزات زیربنایی شهری افزایش می‌یابد، که باعث گسترش کالبدی شهر خواهد شد. بنابراین، گردشگری می‌تواند به توسعه فضایی کالبدی شهری سرعت بخشد. به طور کلی، گردشگری می‌تواند شهر را به مکان بهتری برای زندگی تبدیل کند و از آن دسته از ویژگی‌های شهری که شهروندان بیشترین اهمیت را به آن‌ها می‌دهند حمایت کند. برای دستیابی به این اهداف باید چشم‌انداز شهر شمول (چشم‌اندازی که دارای ویژگی‌های شهری باشد) جایگزین تعداد اندکی از بخش‌های مرکزی یا به عبارت دیگر تله‌های توریستی شود. افزون بر این، سرمایه‌گذاری در امر گردشگری را می‌بایست به عنوان بهبود دهنده چشم‌انداز کلی شهر و فضای شهری، و در عین حال حافظ میراث طبیعی و فرهنگی نگریست. گردشگری علاوه بر آثار اقتصادی، آثار اجتماعی و فرهنگی نیز در پی دارد. تأثیرات اجتماعی، تغییراتی است که در زندگی مردم جامعه میزبان رخ می‌دهد. این تغییرات به سبب تماس مردم محلی با گردشگران به وجود می‌آید. تأثیرات فرهنگی نیز تغییراتی است که در شیوه زندگی، سبک معماری، هنر و آداب و رسوم جامعه میزبان رخ می‌دهد. تأثیر اجتماعی گردشگری وابسته به رفتار اجتماعی است. تأثیرات گردشگری و سفر، تغییراتی در ناخودآگاه همگانی و سامانه ارزش‌های فردی، الگوهای رفتار، ساختار جامعه، شیوه زندگی و کیفیت زندگی به وجود می‌آورند (Michel, 2002, 145). این تغییرات که در جوامع میزبان به وقوع می‌پیوندد، دارای جنبه‌های مثبت و منفی است و می‌تواند وضعیت فرهنگی جامعه میزبان را بهبود ببخشد و آن را غنی‌تر سازد و یا اینکه باعث تضعیف فرهنگ بومی و آداب و رسوم محلی و یا ورود ناهنجاری‌های فرهنگی به جامعه شود. در مجموع، در اثر گردشگری و ارتباطی که بین افراد دو یا چند جامعه به وجود می‌آید، نوعی تبادل فرهنگی شکل می‌گیرد (Hajinejad et al., 2009: 95).

روش تحلیل اثر متقابل^۱

این روش، یک رویکرد کارا و مفید است. تحلیل اثر متقابل، روشی برای تشخیص روابط متقابل است. به طوری که تأثیر هر روند بر روندهای دیگر درجه‌بندی می‌شود. به عبارت دیگر CIA یک روش نیمه کمی است که در آن، به جای روابط علت - معلولی ساده، روابط متقابل بین خرده سیستم‌های مختلف، در ماتریس تحلیل می‌شود. تحلیل اثر متقابل، به عنوان ابزار تحقیقات در مورد آینده، نقش شاخص یک متغیر را در ارتباط با سایر متغیرهای درون یک سیستم آشکار ساخته و آن دسته از متغیرهایی را شناسایی می‌کند که نقش مهم و معناداری در توسعه سیستم در آینده ایفا می‌کنند. اطلاعاتی که این روش تأمین می‌کند تصویری است از اثر متقابل بین روندها و متغیرها. با همان درجه اهمیت، تصویری است از این‌که چه چیز وابسته و چه چیز مستقل است، چه چیز پیشران و چه چیز توسط چیزهای دیگر پیش برده می‌شود. روش تحلیل اثر متقابل در شناسایی متغیرها و روندهای کلیدی بسیار مفید است. برای یک متغیر، ویژگی مهم بودن، داشتن ارتباط قوی با سیستم است که با تعداد و شدت این ارتباطات سنجیده می‌شود. متغیرهایی که چنین ویژگی دارند، متغیرهای کلیدی نامیده می‌شوند. از آنجایی که هرگونه تغییر در متغیرهای کلیدی، کل سیستم را تحت تأثیر قرار می‌دهد، شایسته است در آینده بیشتر مورد توجه قرار گیرند. در بیشتر رویکردهای علمی از تحلیل تأثیر متقابل به منظور بررسی احتمال سناریوها استفاده می‌شود. در جعبه‌ابزار آینده‌نگاری، معمولاً این روش در ترکیب با روش‌های دیگر مورد استفاده قرار می‌گیرد. برای مثال ممکن است برای تهیه لیست اولیه از متغیرهای کلیدی از روش دلفی و یا پانل خبرگان استفاده شود و سپس ارتباط بین آن‌ها توسط نرم‌افزار میک مک مورد تحلیل قرار گیرد و متغیرهای کلیدی شناخته شده توسط این روش نهایتاً در برنامه‌ریزی مبتنی بر سناریو مورد استفاده قرار گیرند (Rabbani, 2014: 110).

تحلیل ساختاری با استفاده از روش میک مک MIC MAC

نرم‌افزار میک مک برای انجام محاسبات پیچیده ماتریس برگذر طراحی شده است. روش این نرم‌افزار بدین‌گونه است که ابتدا متغیرها و مؤلفه‌های مهم در حوزه مورد نظر شناسایی شده و سپس آن‌ها را در ماتریسی مانند ماتریس تحلیل تأثیر برگذر وارد می‌کنند؛ در پایان، خبرگان میزان ارتباط این متغیرها را با حوزه مربوطه تشخیص می‌دهند. متغیرهای موجود در سطرها بر متغیرهای موجود در ستون‌ها تأثیر می‌گذارند. بدین ترتیب، مجموع داده‌های متغیرهای سطرها، میزان تأثیرگذاری و مجموع داده‌های متغیرهای ستون‌ها، میزان تأثیرپذیری را نشان خواهند داد (Zali, 2013: 89). این روش را مایکل گودت ابداع کرد. گودت روش پیش بینی به وسیله میک مک را در سه مرحله: بررسی متغیرها، بررسی ارتباط بین متغیرها و شناسایی متغیرهای کلیدی ارائه کرده است (Godet, 2012: 12-18).

محدوده مورد مطالعه

شهر جلفا به عنوان یکی از شهرهای شمالی استان آذربایجان شرقی در ۱۰ و ۹۳ شمالی و ۹۰ و ۲۱ شرقی واقع است. ارتفاع این شهر از سطح دریا ۹۹۰ متر و جمعیت شهر جلفا بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵، ۸۱۰

^۱ Cross Impact Analysis

نفر می‌باشد. جلفا شهری است با فعالیت بازرگانی و خدماتی. بیشتر خدمات عمومی همچون اماکن تفریحی، گردشگری و ورزشی در این شهر وجود دارد. شهر جلفا بافتی شطرنجی داشته و به لحاظ وجود خطوط راه آهن در جنوب و رودخانه ارس در شمال، بافت شهری به صورت موازی و طولی با آن‌ها گسترش یافته است و به طور طبیعی گسترش‌های بعدی هم طولی خواهد بود.

نقشه ۱: موقعیت جغرافیایی شهر جلفا Source: www.araszfz.ir, 2019

یافته‌های تحقیق

شناسایی پیشران‌های اولیه صنعت گردشگری

در این پژوهش برای شناسایی مؤلفه‌ها و پیشران‌های اولیه مؤثر بر صنعت گردشگری نخست با استفاده از مصاحبه با نخبگان و مسئولین اجرایی گردشگری ۵۳ پیشران شناسایی شد که در مرحله بعدی این تعداد در ۴۰ پیشران اصلی در ابعاد اجتماعی- فرهنگی، اقتصادی، زیست‌محیطی و کالبدی با پهنای ماتریس ۴۰×۴۰ مبتنی بر تحلیل اثرات تقاطع متقاطع تنظیم یافت.

جدول شماره ۱: طبقه‌بندی ابعاد اصلی و پیشران‌های ناشی از توسعه آتی صنعت گردشگری جلفا

عوامل	شاخص‌ها
اقتصادی (۱۱)	بهبود وضعیت اقتصادی و اشتغال منطقه - تنوع و کیفیت خوب کالاهای خارجی - رونق صنایع دستی - کاهش هزینه حمل و نقل - افزایش سرمایه‌گذاری بخش خصوصی - دسترسی به بازارهای بین‌المللی - تقویت تسهیلات بانکی برای فعالیت‌های گردشگری - بالا رفتن اجاره مغازه‌ها و خانه‌های اجاره‌ای - ایجاد کارخانه‌ها و صنایع جدید در منطقه - تخصصی شدن پاساژها - اشتغال افراد غیربومی در بخش‌های گردشگری
اجتماعی و فرهنگی (۱۵)	افزایش مراکز مذهبی و فرهنگی - توسعه ارتباطات و امنیت جاده‌ای و هوایی - افزایش فرهنگ گردشگر پذیری مردم - رونق تجارت الکترونیک و رشد تبلیغات و اطلاع‌رسانی - ادامه روند مهاجرت‌پذیری - کاهش سطح آسیب‌های اجتماعی - بالا رفتن سطح مشارکت‌پذیری شهروندان - توسعه ثبات سیاسی و امنیتی کشور - تقویت روابط سیاسی کشور با همسایگان - افزایش مراودات فرهنگی بین مردم منطقه با ملت‌های همسایه - افزایش سازمان‌های مردم‌نهاد در زمینه گردشگری - افزایش مراکز تحقیقاتی و پژوهشی - بالا رفتن سطح کیفیت زندگی مردم - رونق مراسمات و جشنواره‌های فرهنگی و نمایشگاه‌های تجاری - احیای سنت‌ها و آداب و رسوم محلی -
زیست‌محیطی (۵)	کاهش آسیب‌های مخاطرات طبیعی - افزایش ساخت‌وسازها و تخریب محیط‌زیست - ازدحام گردشگران و ایجاد آلودگی‌های زیست‌محیطی - ازدحام و ترافیک در بافت تجاری - گسترش فضاهای سبز و پارک‌های جنگلی
کالبدی (۹)	افزایش قیمت زمین - افزایش مراکز اقامتگاهی - توسعه امکانات تفریحی و سرگرمی - مکان‌یابی مناسب مراکز تجاری - توسعه امکانات بهداشت و درمانی - افزایش مراکز پذیرایی - زیباسازی و ساماندهی مبلمان شهری - تمایل تغییر کاربری‌های اراضی به سمت فعالیت‌های گردشگری - توسعه فیزیکی موزون و فشرده شهر

Source: Research findings, 2019

ماتریس اثرات متقاطع

بعد از شناسایی مؤلفه‌های اولیه، از طریق نرم‌افزار MICMAC ماتریس اثرات متقاطع را با استفاده از نظر نخبگان و مدیران اجرایی شکل داده و با دادن امتیازدهی شاخص‌های مورد نظر بر حسب میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری آن‌ها از صفر تا ۳ امتیازهایی داده شد. برای اینکه داده‌های وارد شده به ضریب قابل اعتمادی از پایایی برسند تعداد تکرارها تا ۴ بار افزایش یافت و در این سطح داده‌ها به پایایی قابل قبولی رسیدند. بر اساس داده‌های جدول ۲ می‌توان گفت که شاخص پرشدگی ۳۹,۸۱۲ درصد است که نشان از عدم پیوستگی و تأثیرگذاری پایین متغیرها روی همدیگر است. پائین بودن این ضریب بیشتر به نقش عوامل مختلف در سطوح منطقه‌ای و خصوصیات محلی برمی‌گردد لذا برخی متغیرها اثرگذاری کمتری بر هم دارند و این امری طبیعی بشمار می‌رود.

جدول شماره ۲: تحلیل اولیه داده‌های ماتریس اثرات متقاطع

شاخص	ابعاد ماتریس	تعداد تکرار	تعداد صفر	تعداد یک	تعداد دو	تعداد سه	جمع	درصد پرشدگی
مقدار	۴۰	۴	۹۶۳	۳۱۳	۲۳۴	۹۰	۶۳۷	۳۹,۸۱۲٪

Source: Research findings, 2019

رتبه‌بندی اولیه پیشران‌ها بر اساس میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم

بر اساس ماتریس اثرات متقاطع، جمع سطرهای ماتریس میزان اثرگذاری و جمع ستون‌ها میزان اثرپذیری پیشران‌ها را نشان می‌دهد. در جدول میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مؤلفه‌ها را نشان می‌دهد.

جدول شماره ۳: رتبه‌بندی میزان اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم پیشران‌ها

رتبه	شاخص‌ها	اثرگذاری	شاخص‌ها	اثرپذیری
۱	افزایش سرمایه‌گذاری بخش خصوصی	۷۰	بالا رفتن سطح کیفیت زندگی مردم	۶۹
۲	توسعه ثبات سیاسی و امنیتی کشور	۴۶	بهبود وضعیت اقتصادی و اشتغال در منطقه	۵۸
۳	بهبود وضعیت اقتصادی و اشتغال در منطقه	۴۳	کاهش سطح آسیب‌های اجتماعی	۵۲
۴	افزایش فرهنگ گردشگر پذیری مردم	۴۰	افزایش سرمایه‌گذاری بخش خصوصی	۴۸
۵	ایجاد کارخانه‌ها و صنایع جدید در منطقه	۳۹	افزایش قیمت زمین	۴۴
۶	رونق مراسمات و جشنواره‌های فرهنگی و نمایشگاه‌های تجاری	۳۹	ادامه روند مهاجرت‌پذیری	۳۹
۷	مکان‌یابی مناسب مراکز تجاری	۳۸	ازدحام و ترافیک در بافت تجاری	۳۸
۸	تقویت روابط سیاسی کشور با همسایگان	۳۸	ازدحام گردشگران و ایجاد آلودگی‌های زیست‌محیطی	۳۷
۹	توسعه ارتباطات و امنیت جاده‌ای و هوایی	۳۶	رونق تجارت الکترونیک و رشد تبلیغات و اطلاع‌رسانی	۳۱
۱۰	افزایش مرادفات فرهنگی بین مردم منطقه با ملت‌های همسایه	۳۵	اشتغال افراد غیربومی در بخش‌های گردشگری	۳۰
۱۱	کاهش هزینه حمل‌ونقل	۳۳	افزایش مرادفات فرهنگی بین مردم منطقه با ملت‌های همسایه	۳۰
۱۲	تمایل تغییر کاربری‌های اراضی به سمت فعالیت‌های گردشگری	۳۲	احیای سنت‌ها و آداب‌ورسوم محلی	۳۰
۱۳	دسترسی به بازارهای بین‌المللی	۳۱	تمایل تغییر کاربری‌های اراضی به سمت فعالیت‌های گردشگری	۲۹
۱۴	افزایش سازمان‌های مردم‌نهاد در زمینه گردشگری	۳۱	دسترسی به بازارهای بین‌المللی	۲۸
۱۵	رونق تجارت الکترونیک و رشد تبلیغات و اطلاع‌رسانی	۳۱	بالا رفتن اجاره مغازه‌ها و خانه‌های اجاره‌ای	۲۸
۱۶	افزایش مراکز پذیرایی	۲۹	ایجاد کارخانه‌ها و صنایع جدید در منطقه	۲۷
۱۷	گسترش فضاهای سبز و پارک‌های جنگلی	۲۸	رونق مراسمات و جشنواره‌های فرهنگی و نمایشگاه‌های تجاری	۲۵
۱۸	اشتغال افراد غیربومی در بخش‌های گردشگری	۲۸	افزایش ساخت‌وسازها و تخریب محیط‌زیست	۲۴
۱۹	توسعه فیزیکی موزون و فشرده شهر	۲۷	توسعه فیزیکی موزون و فشرده شهر	۲۴
۲۰	توسعه امکانات تفریحی و سرگرمی	۲۶	افزایش فرهنگ گردشگر پذیری مردم	۲۳
۲۱	ادامه روند مهاجرت‌پذیری	۲۶	توسعه ثبات سیاسی و امنیتی کشور	۲۲
۲۲	تخصصی شدن پاساژها	۲۶	افزایش مراکز اقامتگاهی	۲۲
۲۳	توسعه امکانات بهداشتی و درمانی	۲۵	افزایش مراکز پذیرایی	۲۲
۲۴	افزایش مراکز تحقیقاتی و پژوهشی	۲۰	تنوع و کیفیت خوب کالاهای خارجی	۲۱
۲۵	تنوع و کیفیت خوب کالاهای خارجی	۱۹	رونق صنایع دستی	۲۱
۲۶	افزایش مراکز اقامتگاهی	۱۸	بالا رفتن سطح مشارکت‌پذیری شهروندان	۲۱
۲۷	بالا رفتن سطح کیفیت زندگی مردم	۱۸	توسعه امکانات تفریحی و سرگرمی	۲۱
۲۸	بالا رفتن سطح مشارکت‌پذیری شهروندان	۱۸	تخصصی شدن پاساژها	۲۰

۲۹	زیباسازی و ساماندهی مبلمان شهری	۱۷	تقویت روابط سیاسی کشور با همسایگان	۲۰
۳۰	بالا رفتن اجاره مغازه‌ها و خانه‌های اجاره‌ای	۱۶	کاهش هزینه حمل‌ونقل	۱۹
۳۱	رونق صنایع دستی	۱۶	افزایش سازمان‌های مردم‌نهاد گردشگری	۱۸
۳۲	افزایش ساخت‌وسازها و تخریب محیط‌زیست	۱۶	افزایش مراکز تحقیقاتی و پژوهشی	۱۷
۳۳	افزایش مراکز مذهبی و فرهنگی	۱۶	کاهش آسیب‌های مخاطرات طبیعی	۱۷
۳۴	افزایش قیمت زمین	۱۵	مکان‌یابی مناسب مراکز تجاری	۱۵
۳۵	ازدحام و ترافیک در بافت تجاری	۱۲	توسعه ارتباطات و امنیت جاده‌ای و هوایی	۱۳
۳۶	ازدحام گردشگران و ایجاد آلودگی‌های زیست‌محیطی	۱۲	زیباسازی و ساماندهی مبلمان شهری	۱۲
۳۷	کاهش آسیب‌های مخاطرات طبیعی	۱۲	تقویت تسهیلات بانکی برای فعالیت‌های گردشگری	۱۱
۳۸	تقویت تسهیلات بانکی برای فعالیت‌های گردشگری	۱۰	گسترش فضاهای سبز و پارک‌های جنگلی	۹
۳۹	احیای سنت‌ها و آداب‌ورسوم محلی	۱۰	افزایش مراکز مذهبی و فرهنگی	۸
۴۰	کاهش سطح آسیب‌های اجتماعی	۹	توسعه امکانات بهداشتی و درمانی	۸

Source: Research findings, 2019

مقایسه متغیرهای تأثیرگذار و تأثیرپذیر بر اساس رتبه‌بندی آن‌ها نخستین گام در یافتن متغیرهای کلیدی و استراتژیک است. بر این اساس چنانچه تعداد متغیرهای تکراری در تأثیرگذارترین و تأثیرپذیرترین متغیرها، بالا باشد، سیستم دارای تعدادی متغیر کلیدی است که قابلیت کنترل و هدایت سیستم را آسان‌تر می‌نماید، چنانچه تعداد متغیرهای تکراری در ستون تأثیرگذارترین و تأثیرپذیرترین متغیرها پائین باشد، سیستم دارای ساختار خاصی است که قابلیت کنترل کمتری توسط بازیگران دارد (Rabbani, 2012: 158). سیستم مورد مطالعه‌ی این پژوهش دارای حالت دوم است. چنانچه در جدول ۳ مشاهده می‌شود از رتبه ۱-۲۰ مؤلفه‌های هر دو ستون، بیش از نیمی از پیشران‌ها تکرار شده‌اند.

تحلیل پلان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری متغیرها بر اساس روابط مستقیم

ماتریس نهایی برگرفته از پژوهش شامل پنج ناحیه مهم و اساسی می‌باشد که مشتمل بر موارد زیر هستند:

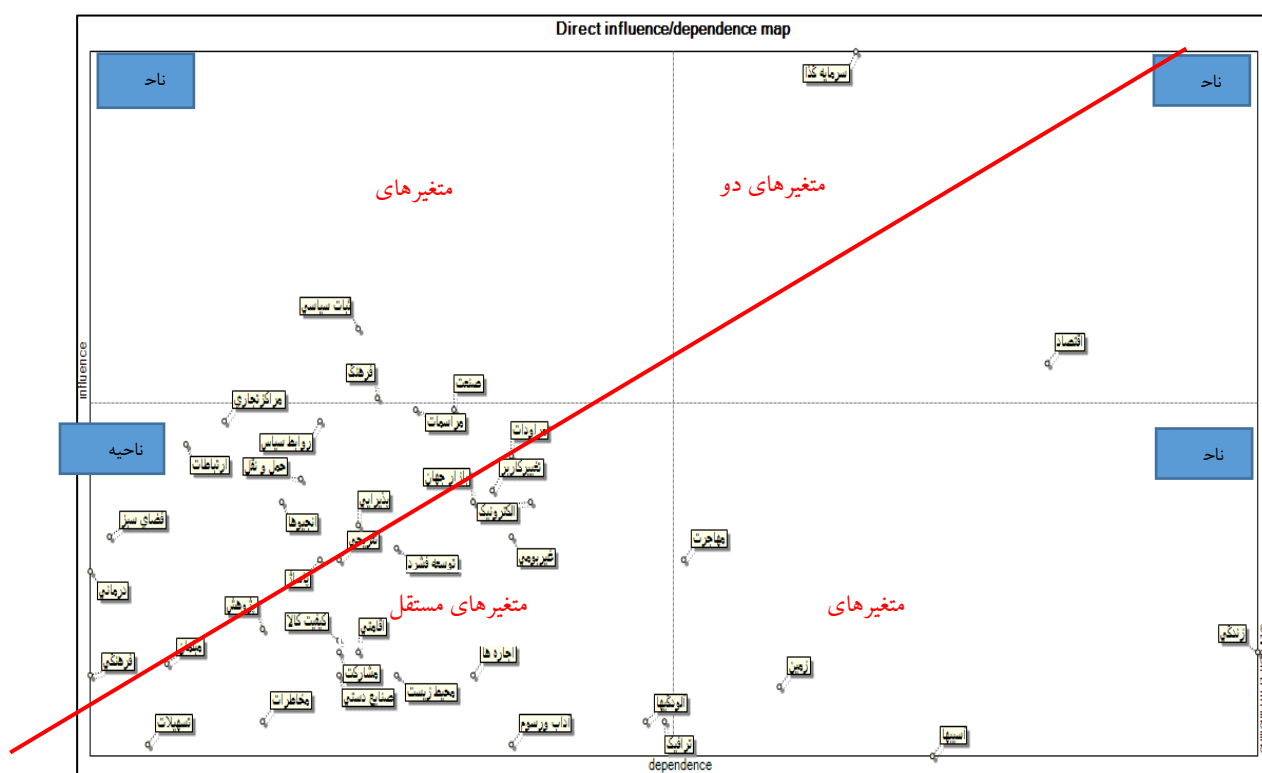
۱- **متغیرهای دوجویی (ناحیه ۱):** این متغیرها دارای تأثیرگذاری بالا و تأثیرپذیری بالا هستند. این پیشران‌ها که مهم‌ترین و مؤثرترین شاخص‌های آتی ناشی از توسعه صنعت گردشگری جلفا محسوب شده و آینده گردشگری شهر وابسته به آن‌ها می‌باشد عبارت‌اند از: بهبود وضعیت اقتصادی و اشتغال در منطقه و افزایش سرمایه‌گذاری بخش خصوصی

۲- **متغیرهای تأثیرگذار (ناحیه ۲):** این متغیرها تأثیرگذاری بالا و تأثیرپذیری پایینی در روابط بین پیشران‌ها و دیگر شاخص‌ها ایجاد می‌کنند و در آینده سازمان فضایی صنعت گردشگری جلفا نقش مهمی ایفا می‌کنند. این متغیرها بحرانی‌ترین مؤلفه‌ها می‌باشند و تغییرات سیستم وابسته به آن‌ها بوده و ورودی سیستم محسوب می‌شوند. بر اساس نرم‌افزار میگ مک این پیشران‌ها عبارتند از: توسعه ثبات سیاسی و امنیتی کشور، ایجاد کارخانه‌ها و صنایع جدید در منطقه و افزایش فرهنگ گردشگرپذیری مردم

۳- **متغیرهای مستقل (ناحیه ۳):** این متغیرها که به‌طور میانگین اثرگذاری و اثرپذیری کمتری دارند فاقد نقش کلیدی و مهم در شکل‌گیری سازمان فضایی صنعت گردشگری هستند. این پیشران‌ها عبارت‌اند از: رونق مراسمات و جشنواره‌های فرهنگی و نمایشگاه‌های تجاری، مکان‌یابی مناسب مراکز تجاری، تقویت روابط سیاسی کشور با همسایگان، توسعه ارتباطات و امنیت جاده‌ای و هوایی، افزایش مراودات فرهنگی بین مردم منطقه با ملت‌های همسایه، کاهش هزینه حمل‌ونقل، تمایل تغییر کاربری‌های اراضی به سمت فعالیت‌های گردشگری، دسترسی به

بازارهای بین‌المللی، افزایش سازمان‌های مردم‌نهاد در زمینه گردشگری، رونق تجارت الکترونیک و رشد تبلیغات و اطلاع‌رسانی، افزایش مراکز پذیرایی، گسترش فضاهای سبز و پارک‌های جنگلی، اشتغال افراد غیربومی در بخش‌های گردشگری، توسعه فیزیکی موزون و فشرده شهر، توسعه امکانات تفریحی و سرگرمی، تخصصی شدن پاساژها توسعه امکانات بهداشتی و درمانی، افزایش مراکز تحقیقاتی و پژوهشی، تنوع و کیفیت خوب کالاهای خارجی، افزایش مراکز اقامتگاهی، بالا رفتن سطح مشارکت‌پذیری شهروندان، زیباسازی و ساماندهی مبلمان شهری، بالا رفتن اجاره مغازه‌ها و خانه‌های اجاره‌ای، رونق صنایع دستی، افزایش ساخت‌وسازها و تخریب محیط‌زیست، افزایش مراکز مذهبی و فرهنگی، ازدحام گردشگران و ایجاد آلودگی‌های زیست‌محیطی، کاهش آسیب‌های مخاطرات طبیعی، تقویت تسهیلات بانکی برای فعالیتهای گردشگری و احیای سنت‌ها و آداب و رسوم محلی

۴- **متغیرهای وابسته (ناحیه ۴):** این متغیرها بیشتر تأثیرپذیر و کمتر تأثیرگذار هستند و به‌نوعی از روابط بین دیگر پیشران‌های کلیدی تأثیر می‌پذیرند. این پیشران‌ها عبارت‌اند از: بالا رفتن سطح کیفیت زندگی مردم، کاهش سطح آسیب‌های اجتماعی، افزایش قیمت زمین، ادامه روند مهاجرت‌پذیری و ازدحام و ترافیک در بافت تجاری

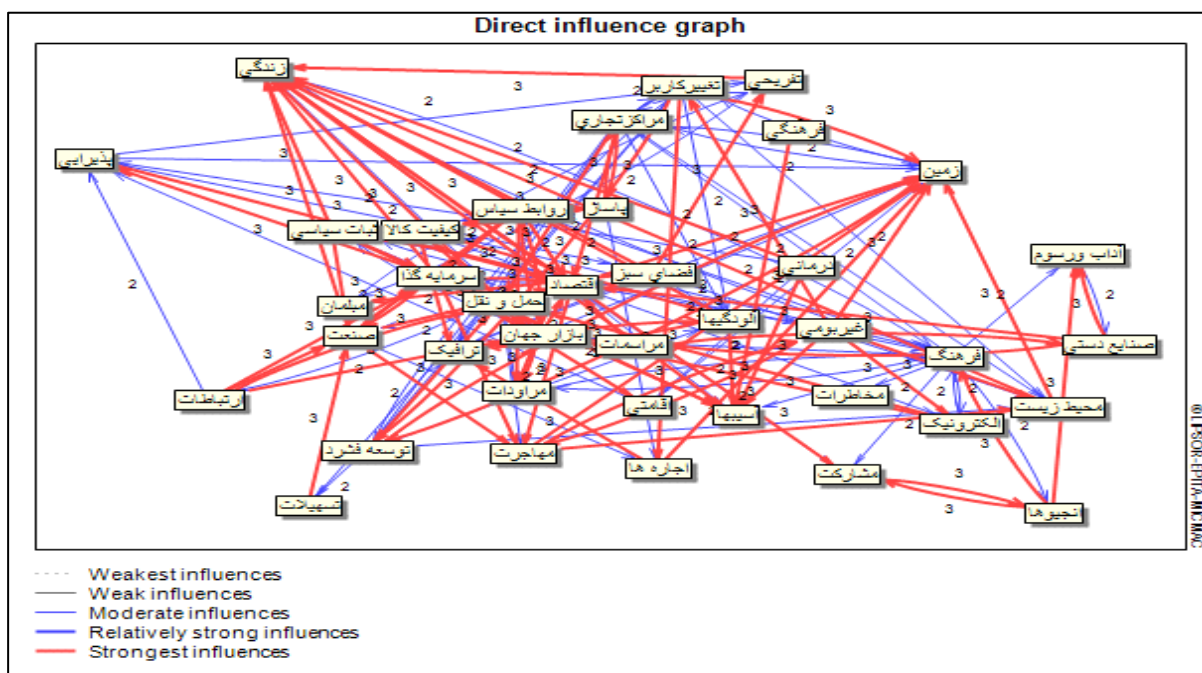

شکل شماره ۳: پلان تأثیرات متقاطع متغیرها Source: Research findings, 2019

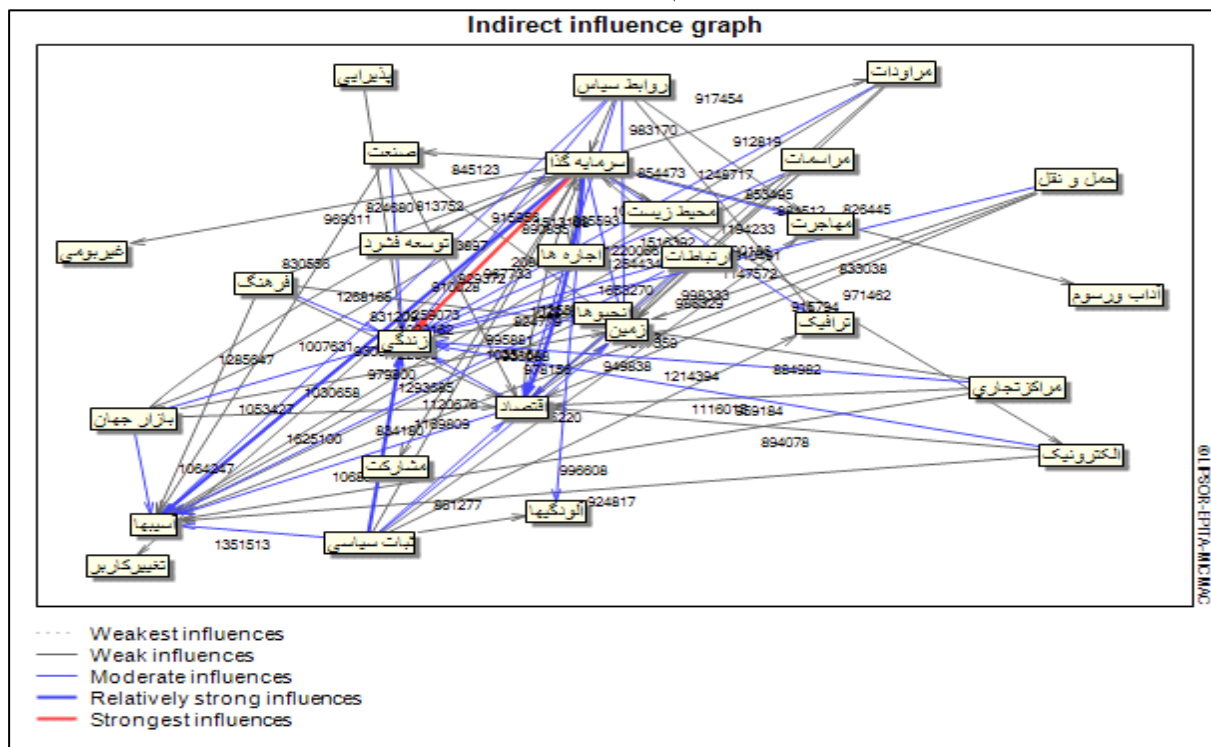
تحلیل روابط بین متغیرها و جابجایی رتبه‌بندی متغیرها

شکل (۴)، تأثیرات مستقیم بین پیشران‌های گوناگون را نشان می‌دهد که بر اساس میزان تأثیرگذاری دارای ۵ حالت (ضعیف‌ترین تأثیرات، تأثیرات ضعیف، تأثیرات میانه، تأثیرات زیاد) و شکل (۵)، تأثیرات غیرمستقیم بین پیشران‌های گوناگون را نشان می‌دهد که آن‌ها دارای ۵ حالت فوق‌الذکر می‌باشد. تأثیر هر متغیر بر متغیر دیگری از دو طریق اعمال می‌شود: اثرگذاری مستقیم و اثرگذاری غیرمستقیم. بر اساس میزان اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم و غیرمستقیم،

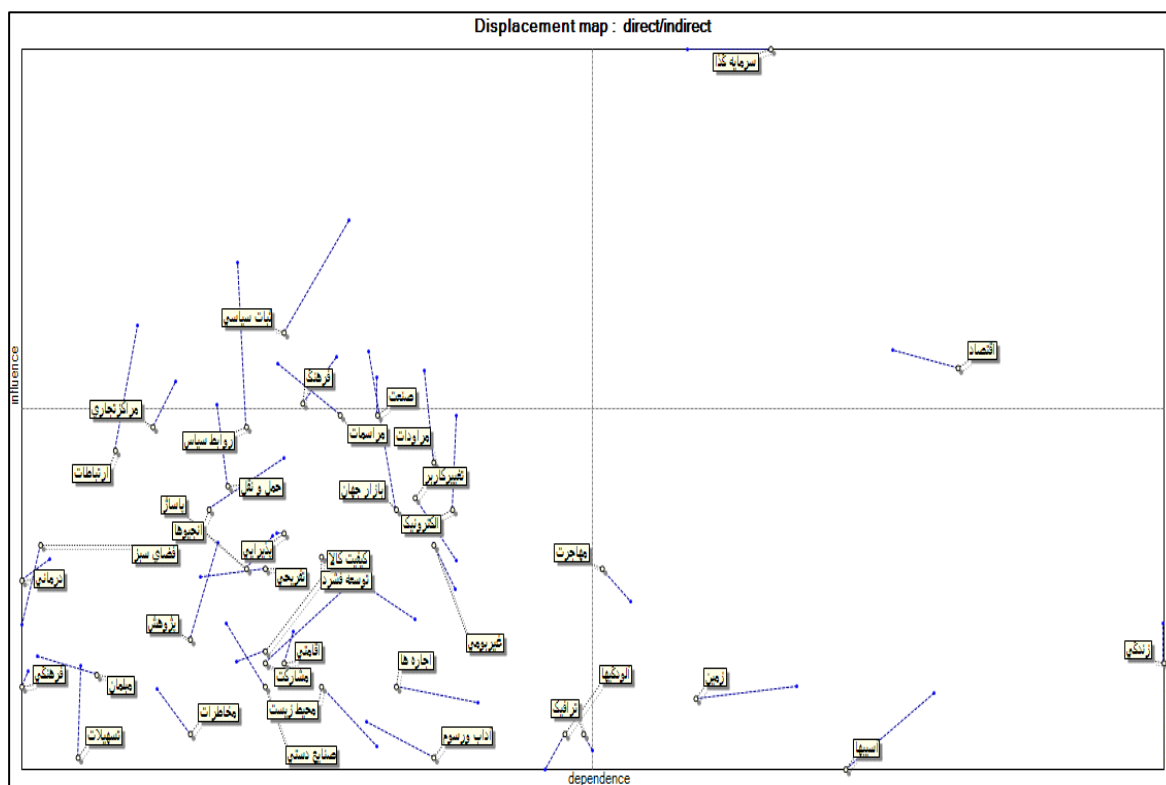
پراکنش متغیرها در صفحه تأثیرگذاری و تأثیرپذیری تغییر کرده و احتمال جابجایی متغیرها وجود دارد. خروجی نرم افزار میک میک برای جابجایی متغیرها که در شکل (۶) نشان داده شده حاکی از این است که بر اساس روابط غیرمستقیم بین متغیرها، قدرت تأثیرگذاری متغیرهای تأثیرگذار بیشتر شده چراکه اغلب متغیرها در ناحیه ۲ به سمت بالای شبکه مختصات جابجا شده اند. در مورد تأثیرپذیری متغیرهای ناحیه ۴ هم جابجایی غالب متغیرهای تأثیرپذیر به سمت پائین و سمت راست را نشان می دهد که نشان از افزایش قدرت تأثیرپذیری این متغیرها دارد.

شکل شماره ۴: پلان چرخه اثرگذاری یا تأثیرات مستقیم بین عوامل و روابط بین عوامل (Source: Research findings,2019)

شکل شماره ۵: پلان چرخه اثرگذاری یا تأثیرات غیرمستقیم بین عوامل و روابط بین عوامل (Source: Research findings,2019)

شکل شماره ۶: نقشه جایجایی متغیرها بر اساس اثرات مستقیم و غیرمستقیم بر اساس شماره متغیرها 2019, Research findings

جدول شماره ۴: فهرست پیشران‌های با بیشترین سهم در اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم و غیرمستقیم

رتبه	عامل	اثرگذاری مستقیم	عامل	اثرپذیری مستقیم	عامل	اثرگذاری غیرمستقیم	عامل	اثرپذیری غیرمستقیم
۱	سرمایه‌گذاری	۶۶۶	سرمایه‌گذاری	۶۵۶	زندگی	۶۲۰	زندگی	۶۲۰
۲	تبات سیاسی	۴۳۷	تبات سیاسی	۵۵۱	اقتصاد	۵۱۲	آسیب‌های اجتماعی	۵۱۲
۳	اقتصاد	۴۰۹	روابط سیاسی	۴۹۴	آسیب‌های اجتماعی	۴۹۳	اقتصاد	۴۹۳
۴	فرهنگ	۳۸۰	ارتباطات	۴۵۶	سرمایه‌گذاری	۴۴۸	زمین	۴۴۸
۵	صنعت	۳۷۱	اقتصاد	۴۱۸	زمین	۳۹۷	سرمایه‌گذاری	۳۹۷
۶	مراسمات	۳۷۱	بازار جهان	۳۷۱	مهاجرت	۳۷۰	مهاجرت	۳۷۰
۷	روابط سیاسی	۳۶۱	فرهنگ	۳۶۱	ترافیک	۳۵۳	ترافیک	۳۵۳
۸	مرکزهای تجاری	۳۶۱	مراسمات	۳۵۲	آلودگی‌های	۳۳۰	آلودگی‌های	۳۳۰
۹	ارتباطات	۳۴۲	مراودات	۲۹۴	الکترونیک	۲۹۹	اجاره‌بها	۲۹۹
۱۰	مراودات	۳۳۳	صنعت	۲۸۵	غیربومی	۲۸۹	الکترونیک	۲۸۹

Source: Research findings, 2019

با توجه به اینکه برای محاسبات اثرهای غیرمستقیم نرم‌افزار ماتریس چند بار به توان می‌رساند، جمع اثرگذاری و اثرپذیری‌های غیرمستقیم اعداد چندرقمی درمی‌آید و مقایسه آن با اثرهای مستقیم دشوار می‌شود. برای رفع این مشکل نرم‌افزار، جدول سهم عوامل بر اساس اثرهای مستقیم و غیرمستقیم را در مقیاس ۱۰ هزار ارائه می‌دهد. بر این اساس، مجموع اثرگذاری و اثرپذیری‌ها ۱۰ هزار محاسبه شده و سهم هر کدام از عوامل از این عدد نشان دهنده سهم آن از کل سیستم است. در جداول (۴ و ۵)، سهم پیشران‌ها از کل اثرگذاری و اثرپذیری بر اساس اثرهای مستقیم و غیرمستقیم نشان داده شده است. چنانکه مشاهده می‌شود، ۱۰ پیشران در ستون اثرگذاری بیشترین سهم را در اثرگذاری مستقیم داشته‌اند که از این تعداد ۹ متغیر در اثرگذاری غیرمستقیم هم با جایجایی‌های اندکی مجدداً تکرار شده‌اند و فقط متغیر "مرکزهای تجاری" از رتبه ۸ در اثرگذاری غیرمستقیم به رتبه ۱۱ و متغیر "بازارهای جهانی" در اثرگذاری غیرمستقیم از رتبه ۱۳ به رتبه ۶ جایجا شده است. در اثرپذیری، ۹ پیشران از ۱۰ پیشرانی که در

ستون اثرپذیری مستقیم وجود دارند همان پیشران‌ها با تغییراتی در رتبه‌بندی در اثرپذیری غیرمستقیم هم تکرار شده‌اند. متغیر "غیربومی" از رتبه ۱۰ به رتبه ۱۲ کاهش یافته و متغیر "اجاره‌بها" از رتبه ۱۵ به رتبه ۹ در اثرپذیری غیرمستقیم منتقل شده است.

جدول شماره ۵: جابجایی متغیرها در اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم و غیرمستقیم

Classement par dépendance		Classify variables according to their influ	
Rank	Variable	Variable	Rank
1	زندگی - 24	زندگی - 24	1
2	اقتصاد - 1	اقتصاد - 1	2
3	کمیپها - 17	کمیپها - 17	3
4	سرمایه غذا - 5	زمین - 32	4
5	زمین - 32	سرمایه غذا - 5	5
6	مهاجرت - 16	مهاجرت - 16	6
7	ترافیک - 30	ترافیک - 30	7
8	آلودگیها - 29	آلودگیها - 29	8
9	اکترونیگ - 15	اجاره‌ها - 8	9
10	غیربومی - 11	اکترونیگ - 15	10
11	مراودات - 21	تغییرکاربر - 39	11
12	آب و رسوم - 26	غیربومی - 11	12
13	تغییرکاربر - 39	مراودات - 21	13
14	بازار جهان - 6	توسعه فشرده - 40	14
15	اجاره‌ها - 8	محیطزیست - 28	15
16	صنعت - 9	صنعت - 9	16
17	مراسمات - 25	بازار جهان - 6	17
18	محیطزیست - 28	آب و رسوم - 26	18
19	توسعه فشرده - 40	مشارکت - 18	19
20	فرهنگ - 14	ثبات سیاسی - 19	20
21	ثبات سیاسی - 19	فرهنگ - 14	21
22	اقلیتی - 33	اقلیتی - 33	22
23	بندریبی - 37	انجیوها - 22	23
24	کیفیت کالا - 2	مراسمات - 25	24
25	صنایع دستی - 3	بندریبی - 37	25
26	مشارکت - 18	یاساژ - 10	26
27	تغریبی - 34	رابطه سیاسی - 20	27
28	یاساژ - 10	کیفیت کالا - 2	28
29	رابطه سیاسی - 20	صنایع دستی - 3	29
30	حمل و نقل - 4	پژوهش - 23	30
31	انجیوها - 22	حمل و نقل - 4	31
32	پژوهش - 23	تغریبی - 34	32
33	مخاطرات - 27	مراکزتجاری - 35	33
34	مراکزتجاری - 35	مخاطرات - 27	34
35	ارتباطات - 13	ارتباطات - 13	35
36	مبلمان - 38	تسهیلات - 7	36
37	تسهیلات - 7	درمانی - 36	37
38	فضای سبز - 31	مبلمان - 38	38
39	فرهنگی - 12	فرهنگی - 12	39
40	درمانی - 36	فضای سبز - 31	40

Source: Research findings,2019

نتیجه‌گیری و دستاورد علمی پژوهشی

صنعت گردشگری از مهم‌ترین تأثیرگذار و تأثیرپذیر از ابعاد اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و کالبدی کشورهای جهان است و در قرن ۲۱ به تدریج به عنوان دومین صنعت مهم دنیا برشمرده می‌شود. به همین دلیل برای دستیابی به

توسعه پایدار این صنعت و اثرگذاری مطلوب و بهینه بر سایر ساختارهای سیستم گردشگری شهری بایستی مهم‌ترین و کلیدی‌ترین متغیرهای ناشی از توسعه آتی آن شناسایی و مورد برنامه‌ریزی و اولویت‌بندی قرار گیرند. در این تحقیق که باهدف شناسایی و رتبه‌بندی متغیرها و پیشران‌های کلیدی ناشی از توسعه آتی صنعت گردشگری جلفا و تحلیل روابط بین این متغیرها با رویکرد آینده‌نگاری تدوین شده است نخست تعداد ۲۰ نفر از متخصصان و مسئولان اجرایی که بایستی در بحث مشارکت داشته باشند را شناسایی و انتخاب نموده و سپس از طریق پرسشنامه به شناسایی و امتیازدهی مهم‌ترین پیشران‌های صنعت گردشگری جلفا اقدام شد که در نهایت در ۴۰ پیشران و چهار دسته عوامل اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و کالبدی ماتریس‌های تقاطع تشکیل شد و در مرحله بعدی با استفاده از نرم‌افزار میک مک وزن‌های به دست آمده اعمال شد و شدت تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم و غیرمستقیم متغیرها و در نهایت پیشران‌های کلیدی به‌عنوان مهم‌ترین پیشران‌های توسعه آتی صنعت گردشگری جلفا شناخته شد.

نتایج حاصل از پژوهش نشان داد که پیشران‌های کلیدی و مهم ناشی از توسعه گردشگری تجاری که همان متغیرهای دوجبهی و تأثیرگذار یا حد واسط محسوب می‌شوند عبارت‌اند از: "بهبود وضعیت اقتصادی و اشتغال در منطقه" و "افزایش سرمایه‌گذاری بخش خصوصی"، "توسعه ثبات سیاسی و امنیتی کشور"، "ایجاد کارخانه‌ها و صنایع جدید در منطقه" و "افزایش فرهنگ گردشگر پذیری مردم"

مقایسه بین پژوهش‌های گذشته و پژوهش حاضر نشان می‌دهد که، از بین پژوهش‌های صورت گرفته در مورد گردشگری تجاری جلفا، بیشتر بر وضعیت موجود متغیرهای گردشگری و میزان رضایتمندی گردشگران از منابع و خدمات شهری توجه شده است. اما در پژوهش حاضر پیشران‌های کلیدی مؤثر در توسعه گردشگری آتی منطقه آزاد جلفا بیشتر از نوع اقتصادی در سطح منطقه‌ای می‌باشد که مهم‌ترین آن‌ها متغیرهای "بهبود وضعیت اقتصادی و اشتغال در منطقه"، "افزایش سرمایه‌گذاری بخش خصوصی" و "ایجاد کارخانه‌ها و صنایع جدید در منطقه" می‌باشد. با این شرایط تحقیق حاضر با نتایج پژوهش (Hatami Nejad et al, 2015) هم‌راستا می‌باشد که بر راهبردهای گردشگری تجاری و سرمایه‌گذاری خصوصی تأکید دارد. نکته دیگری که در پژوهش حاضر برخلاف پژوهش‌های گذشته بیشتر مورد توجه قرار گرفته نقش متغیرهای تأثیرگذار است که علاوه بر پیشران‌های اصلی می‌توانند در آینده صنعت گردشگری منطقه مؤثر واقع شوند و آن‌هم عوامل سیاسی و فرهنگی از قبیل "توسعه ثبات سیاسی و امنیتی کشور" و "افزایش فرهنگ گردشگر پذیری مردم" می‌باشند.

References

- Atrian, Forough, (2015), "Strategic Forecasting and Policy Making of Regional Tourism Development with Script Writing Approach (Case Study: Hamedan Province)", M.Sc., Department of Urban Planning, Faculty of Art and Architecture, University of Guilan
- Davidson R. (1991), Business Travel, London: Pitman Publishing..Donald E. Hawkins, Shaun Mann (1111), "The World Bank's Role in Tourism Development", Annals of Tourism Research, translate by Goharian & Mohammed Saleh Ketabchi, Amir Kabir University Tehran, Vol. 11, No. 1, pp,118- 111.
- Eccles, Gavin, Casta, Jorge, (1997), Perspectives on tourism development, international journal of contemporary hospitality management, Volume: 8;Number:8, pp: 44-51

- Edwards, D., Tony, G. and Bruce, H. (2011). Urban tourism research Developing an Agenda, *Annals of Tourism Research*, 35 (4): 1032–1052.
- Edwards, D. Griffin, T. 2008, URBAN TOURISM RESEARCH Developing an Agenda, *Annals of Tourism Research*, 1032-1052.
- Faraji, Amin, Nemat Parr, Mohammad, Omid Ashrieh, (1396), "Systematic Analysis of the Positive and Negative Impacts of Iranian Tourism Development with Future Research Approach", *Journal of Social Tourism Studies*, Volume 5, No. 9, pp. 189 -151
- Ghanbari, Abolfazl & Shojaeiand, Bahman & Zinelli, Bahram, (2014), "Ranking of East Azarbaijan Provinces Based on Urban Tourism Infrastructure by Multi Criteria Decision Making Methods", *Geography and Urban-Regional Planning* , No. 12. pp. 112-89..
- Gee, Y., Chuk, 2003, *International Tourism; a Global Perspective*, Culture & Management Publication, Tehran.
- Godet, A. J., Meunier, M, F., Roubelat, F., (2003), Structural analysis with the MICMAC method & actors, strategy with MACTOR method, *Futures Research Methodology*, No,33.
- Hajinejad, Ali, Pourtahari, Mehdi, Ahmadi, Ali, (2009), "Influences of Business Tourism on Physical-Spatial Development of Urban Areas Case Study of Baneh City", *Human Geography Research*, No. 70, pp.109-99
- Harvey, D., 2000, *Social Justice and City*, Translated in Persian by Hesamiyan, Etemad and Haery, Company of Analyze and Urban Planning Publication, Tehran.
- Hatami Nejad, Hossein, Sheikh, Abdollah, Rahmati, Khosro, Sharifzadeh Aghdam, Ebrahim, (2015), "Strategic Planning of Tourism Development in Baneh County", *Urban Tourism*, Volume 2, Number 2, pp. 2011-167
- Kazemi, Mehdi, (2006) 5, "Tourism Management", First Edition, Khome Publications, Tehran
- Lesly, F., 1997, *Sustainable Tourism*. Master Plan of Baneh, 2004.
- Lub, X, D., Rijnders, R, Caceres, L, N, & Bosman, J, (2015), The Future of hotels: The Lifestyle Hub, A design- thinking approach for developing Future hospitality concepts, *Journal of Vacation Marketing*, 1-16
- Mahallati, Salahuddin, (2001), *Introduction to Tourism*, Beheshti University Press, Tehran Branch
- Mahmoodi, Lily, (2017), Investigating the Factors Affecting Tourism Development in Aras Free Zone from the Perspective of Tourists, MA Thesis, Department of Geography and Urban Planning, Guidance by Bakhtiar Ezat Panah, Islamic Azad University of Marand
- Moradi Christiani, Varaz and Ali Ghasemi, (2014), "The Role of Tourism in the Economic Development of Rural Settlements in Behshahr", *Journal of Space Economics and Rural Development*, Third Year, No. 2, pp124-105
- Mousavi, Mir-Najaf-Weissian, Mohammad-Mohammadi Hamidi, Somayeh-Akbari, Mahnaz, (2015), "Investigation and Prioritization of Tourism Development Capabilities and Infrastructures by Multi-Criteria Decision Making Methods" (Case Study: Cities of Kurdistan Province), *Urban Tourism*, Q2, S1, Spring 2015, pp. 31-17.
- Pedram, Azgoli, Hassanloo, Monzavi, Jamali Chafi, Tabaian, Nefoorizadeh, Fadeh-e-Hade (1388), "Futures Studies, Concepts and Methods", Asif Publications, First Edition, Tehran
- Pothof, R. (2006). *Urban Heritage Tourism - A Case Study of Dubrovnik*, Thesis, Bournemouth University, UK.
- Pourmohammadi, Mohammad Reza, Hosseinzadeh Delir, Karim, Ghorbani, Rasool, Zali, Nader, (2010), "Reengineering the Planning Process with Emphasis on Forecasting", *Geography and Development*, 20, Winter 2010
- Pourmohammadi, Mohammad Reza, (2003), *Land Use Planning*, Khome Publications, Tehran

- Pourmohammadi, Mohammad Reza, Naimi, Kiomars, Iranian, Ahmad, (2015), "Evaluation and Formulation of Sustainable Tourism Development Strategies Using SWOT and IEA Techniques" (Case Study: Baneh County), Urban Tourism, Volume 2, No. 3, pp. 319-305
- Rabbani, Taha, (2012), "Application of Foresight and Strategic Thinking Approach in Urban Development Planning (Baneh City Case Study)", MA Thesis, Supervisor: Karamatollah Ziyari, Department of Geography and Urban Planning, University of Tehran
- Rabbani, Taha, (2014), "Structural Analysis Using the Mac Method", Future Futures Notes site Studies Institute, Tehran.
- Saidnia, Ahmad and Mehdizadeh, Javad, (2012), "Urban Tourism", Municipal Green Book, Volume 13, Publications of Municipalities and Departments of State, Rahadan, Tehran.-
- Weaver, David & Martin Operman (2000), Tourism Management, John Wiley & sons, Australia.
- Taghvai, Masood, Hosseini Khah, Hossein, (2017), "Tourism Industry Development Planning Based on Future Research and Scenario Writing (Case Study: Yasuj City)", Journal of Tourism Planning and Development, Vol. 6, No. 23, pp. 30-8
- WTO, 2001, Tourism Highlights 2001, Madrid, WTO
- Yeoman, I. (2012), Tomorrow, s tourism, Bristol: Channel View Publications.
- Zali, Nader (2013), "Strategic Forecasting in Regional Planning and Development", Strategic